

POMEN ŠOLSKIH KRONIK
ZA ZGODOVINO ŠOLSTVA

UVOD

Ko je leta 1898 ustanovila Zaveza slovenskih učiteljskih društev Šolski muzej v Ljubljani, je hotela zbrati dokumente o razvoju šolstva na Slovenskem in prikazati napore učiteljstva za slovensko šolo, zato je takratni muzej zbiral poleg učil in učbenikov tudi »Kronike najvažnejših dogodkov glede na slovensko učiteljstvo in šole«. Učiteljska organizacija, ki je ustanovila in vzdrževala za raziskovanje in prikazovanje naše kulturne zgodovine tako važno ustanovo, jo je morala zaradi pomanjkanja denarnih sredstev ukiniti. Koliko šolskih kronik in listin je zbral muzej takrat, ni znano, niti kdo je prevzel to zbirko po njegovi ukinitvi v letu 1910. Deželni šolski svet, ki je imel klerikalno večino, ga zaradi odnosov do naprednega učiteljstva ni hotel podpirati, niti ga ni sam prevzel, čeprav so bile njegove zbirke dokaj velike.

Razvoj šolstva po l. 1918 pa je zahteval obnovitev šolskega muzeja. Prva svetovna vojna je na Primorskem povzročila mnogo škode. Uničeni so bili številni šolski in drugi arhivi. Nastopil je zadnji čas za sistematično zbiranje, urejanje in proučevanje za zgodovino šolstva in vzgoje pomembnega gradiva. Štirideset let po prvi ustanovitvi je bil leta 1958 ustanovljen Slovenski šolski muzej v Ljubljani, ki ima sedaj svoje nove prostore na Poljanski c. 50.¹ Tudi sedanji muzej ima posebno zbirko: »Kartoteka osnovnih šol«. V tej zbirki ima vsaka šola svojo mapo in v njej so vloženi podatki, ki jih je poslalo upraviteljestvo muzeju. Najvažnejši dokumenti v tej kartoteki so izpiski iz šolskih kronik. Mnogi šolski upravitelji so naredili obširne take izpiske, nekateri pa so poslali celoten prepis šolske kronike. Izpiski obsegajo podatke o ustanovitvi šole, zgraditvi šolskega poslopja in adaptacijah, o številu oddelkov z navedbo odlokov šolskih oblasti, s katerimi so ti bili odprti ali ukinjeni. Zbrani so statistični podatki o učencih in učiteljih. Za nekatere šole so kronološko urejeni sezname učiteljev, s kratkimi življenjepisi. Naveden je učni in uradni jezik šole za posamezna obdobja; nadalje učbeniki, ki so se rabili pri pouku. Vpisane so tudi šolske prireditve in ponekod priloženi celo programi in lepaki. Razvidno je nadalje gospodarsko poslovanje šolskega odbora in premoženjsko stanje šole. Za vsako šolo bivše dravske banovine je priložen načrt šolskega okoliša s podatki o všolanih krajih. Ponekod so vloženi tudi inspekcijski zapisniki in statistične pole za leto 1940 in 1950. Precej je fotografij šol, učiteljev, učencev, šolskih razstav in prireditev. Ti podatki pa niso popolni za vse šole. To velja predvsem za šole v goriškem, tolminskem in sežanskem okraju, za katere manjkajo podatki za čas avstrijske šolske uprave in italijanske okupacije.

Za obdobje narodnoosvobodilne vojne so zbrani podatki za večino šol, manjka le nekaj poročil

iz poprej navedenih okrajev. Ti podatki so tudi omogočili sestavo grafikonov za razstavo šolstva LRS v letu 1948. Nekatera poročila so skrbno sestavljena in vsebujejo ne le dogodke, povezane neposredno s šolo, temveč prikazujejo stanje v kraju in sodelovanje prebivalstva v narodnoosvobodilni borbi.

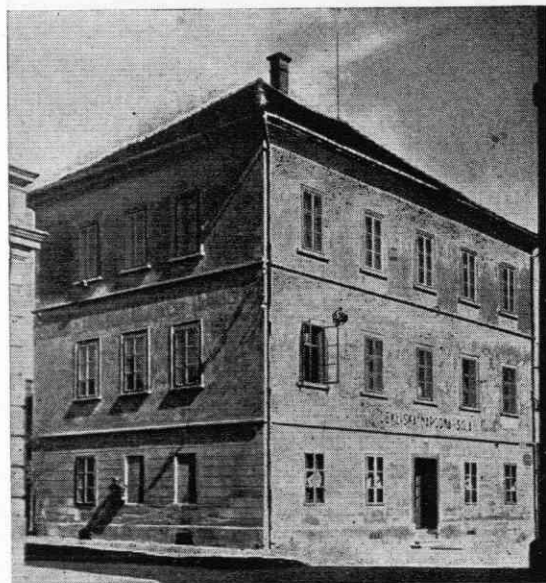
Namen sestavka je, opozoriti ne le prosvetne delavce na zbiranje in dopolnjevanje gradiva za zgodovino domače šole, temveč vzbuditi zanimanje za zgodovino šolstva v širšem krogu. Šolski muzej ima za 936 šol Ljudske republike Slovenije urejene izpiske iz šol. kronik. Manjkajo pa podatki še za okoli 200 šol. Dopolnitev teh podatkov bo mogoča, če bodo šole zbrale potrebne podatke. Šolske kronike so važen vir za zgodovino šolstva, čeprav ta trditev ne velja za vse dosedaj že napisane, zato ker niso zbrani podatki podprti niti z dokumenti niti ni naveden vir, od koder so prepisani. Morda bodo posamezna šol. upraviteljsva ali ravnateljstva šol sledila zgledu celjske in goriške gimnazije, ki sta v letu 1952 izdali letno poročilo z zgodovinskim pregledom o razvoju šole.

Podajamo v kronološkem redu izpiske nekaterih šolskih kronik v obliki zgodovinske topografije šol, ki bi jo prej ali slej lahko priredili za posamezne okraje, če že ni mogoče, da bi šole same izdajale letna šolska poročila s sestavki iz zgodovine šole in kraja.

IZPISKI NEKATERIH ŠOLSKIH KRONIK

Preden preidemo k posameznim navedbam podatkov za nekatere stare šole na Slovenskem, naj v nekaj stavkih pojasnimo razvoj šolstva.

Začetek šol na Slovenskem sega v pozni srednji vek, ko so jih po lateranskem koncilu (1215)

Slika 1. Staro šolsko poslopje II. dekleške šole v Mariboru v nekdanjem magdalenskem predmestju iz l. 1872. Na tem prostoru je stalo prvo poslopje iz l. 1793, prezidano 1844 v enonadstropno, 1872 v dvonadstropno

vzdrževali samostani in kapiteljske cerkve, da so v njih vzgajali duhovniški naraščaj. V sredini XIII. stoletja so nastale mestne šole, namenjene izobrazbi meščanov in plemičev. Le redka so poročila, ki omenjajo v tej dobi šole ali učitelje (scolasticus) v raznih listinah na Slovenskem. Prve obširnejše podatke imamo šele iz dobe reformacije. Do tega časa na Slovenskem še ne moremo govoriti o slovenski osnovni šoli.² Primož Trubar, ki je napisal prvi slovenski abecednik (1551), je utemeljitelj slovenske osnovne šole, kajti samostanskih, župnijskih in mestnih šol ne moremo prištevati k osnovnim šolam, ker niso bile namenjene ljudstvu, temveč izobrazbi določenih višjih družbenih razredov. Koliko je bilo šol na Slovenskem v dobi reformacije in v naslednjih dvesto letih, ni točno znano. Smatrati pa moremo, da so bile protestantske šole v mestih, trgih in tistih krajih, kjer so predikanti zamenjali župnike in so bili luteranci v večini. Za dobo protireformacije je doslej znano večje število šol, kakor za dobo reformacije, kar potrjuje aktivnost katoliške cerkve, da bi zatrla vpliv protestantov tudi na tem področju. Iz dobe reformacije je ohranjeno malo podatkov o šolah z izjemo večjih mest, kar priča, kako so verske komisije brezobzirno uničevale vse, kar je bilo v zvezi z luteranstvom.

Z nastopom prosvetljenega absolutizma se je država pričela zanimati tudi za šolstvo. Skrb za izboljšanje prosvete ji je narekovala skrb za povečano davčno zmogljivost prebivalstva. Do takrat so obstajale v mestih, trgih in nekaterih drugih krajih šole, ki so jih vodili učitelji (Schuelmaister, Schulmeister); ti so bili predvsem organisti in cerkovniki, kar pričajo tudi

njihovi nazivi: ludi magister, ludi rector, regens chori, edituus itd. Šole so vzdrževale mestne občine in župnije, obstajale pa so tudi še zasebne šole. Poučevali niso po enotnem učnem načrtu. Za čas po reformaciji je znan le učni red šenklaške šole v Ljubljani,³ iz katerega je razvidno, da so se učili tudi v pisanju ljudskega (= slovenskega) jezika. Te šole so v splošnem imenovale nemške šole zaradi nemškega učnega jezika. Avstrijska vlada se je šele z Občim šolskim redom za nemške normalne, glavne in trivialne šole, ki je izšel 6. decembra 1774,⁴ lotila ureditve šolskega vprašanja in je formalno uvedla splošno šolsko obveznost od 6. do 12. leta. Pričeli so z ustanavljanjem normalk v deželnih glavnih mestih, glavnih šol v okrožjih, in trivialk (osnovnih šol) v manjših mestih, trgih in sedežih župnij. Na slovenskem ozemlju so organizatorji šolstva imeli velike težave zaradi revščine prebivalstva, ki ni zmoglo stroškov in zaradi nemškega učnega jezika, ki ga učenci niso razumeli; zato je bil učni uspeh majhen.

V kronološkem zaporedju navajamo podatke o pričetku šole v Mariboru, Škofji Loki, Turnišču, Ribnici na Dolenjskem, Negovi, Ptujski gori, Jarenini, Šentilju v Slov. goricah in Kobaridu. Priobčeni podatki nudijo vpogled v gradivo, ki ga je zbral šolski muzej v šolskih kronikah, v ljubljanskem Mestnem arhivu ali v literaturi, ki je navedena v opombah. Za večino šol so navedeni le od znanih začetkov (prvih beležk) do 1870. Le za nekaj šol so naštetni za vso dobo.

Mesto Maribor nima skupne šolske kronike, temveč jo ima vsaka šola zase. Najstarejša šola v Mariboru je I. deška in njeni začetki segajo po podatkih v šol. kroniki do leta 1452. Imenovali so jo »Stadtschulmeisterei« in je imela 1 oddelek. Nastanjena je bila kasneje kot trivialka v poslopju mestnega župnišča leta 1782, po podatkih v šolski kroniki je bila povzdignjena v normalko, kar pa ne ustreza dejstvu, kajti po podatkih graške šolske komisije je bil 1776 dan le predlog za otvoritev glavne šole v Mariboru in Celju. Normalke so bile le na sedežih šol. komisij in že to izključuje navedbo v kroniki. Sestavljalca kronike je zavedlo najbrž dejstvo, da so na šolskih vabilih označevali šolo kot »Haupt- und Normal Schule«. Šola je imela v začetku prostore na Slomškovem trgu (velja za l. 1959). Imela je 3 oddelke z 296 učenci. S šolo je bil združen tudi tečaj za preparandiste (zato so jo prištevali k normalkam), ki se je pričel leta 1802. V kroniki je omenjena tudi nedeljska šola. Točen njen začetek ni znan, toda navedena je že leta 1814.

V šolski kroniki I. dekliške šole so navedeni podatki, da je leta 1452 poučeval učitelj Ruprecht, ki je bil ugleden meščan. Dekliška šola je bila ustanovljena 1814. leta in je imela 2 oddelka. Učni jezik je bil nemški kakor na vseh takratnih šolah. Pouk se je vršil v stari bolnišnici, ki je bila svoj čas cerkev, kasneje gledališče in nazadnje šola.

V kronikah ostalih mariborskih šol so navedeni podatki o ustanovitvi s podatki, ki smo jih

Slika 2. Poslopje stare škofjeloške trivialke iz l. 1627

že omenili. Šola na Magdalenskem trgu je bila ustanovljena 1793. leta in je imela svoje prostore v hišici, kjer stoji sedaj dvonadstropno poslopje II. dekliške šole. Takrat so jo obiskovali otroci iz magdalenskega predmestja in iz krajev Studenci, Pobrežje in Radvanje. Do leta 1862 je spadala pod dekanijo Hoče, nato pod stolni kapitelj v Mariboru. Prvi učitelj je bil Matias Mally iz Arveža, ki je umrl leta 1834. Sledil mu je Franc Pinteritsch. Prvotno pritlično poslopje so podrli l. 1844 in nato sezidali enonadstropno stavbo. V začetku so otroci plačevali 1 fl. šolnine, kar je bilo precej za takrat. Zanimivi so podatki o učenem jeziku. V »Prüfungs Extract« za zimski tečaj, ki je bil zaključen 3. aprila 1859, je bilo v prvem razredu 93 učencev pri izpitu; od teh jih je 83 opravljalo tudi izpit v slovenskem jeziku. V drugem razredu je od 90 učencev prav tako 83 bilo izprašanih v slovenskem jeziku. Do leta 1870 so uporabljali tudi slovenske učbenike oziroma dvojezične. Po letu 1871 ni v razrednih katalogih nič več podatkov o slovenskem jeziku. Nastopila je doba germanizacije, kar se vidi tudi v statističnih podatkih učencev po narodnosti.

V listinskem gradivu⁵ je omenjen učitelj Ulrich (Scolasticus) že leta 1229 in 1243, zato moremo sklepati, da je takrat že delovala šola v Mariboru. Leta 1273 in 1288 je v listinah žičkega samostana ugotovljen mojster Heinrich (Schullehrer) kot učitelj. Listina je bila sestavljena 7. marca 1273 v Marenbergu in Žičah, učitelj Heinrich je podpisan kot priča v darovalni listini v prid žičkemu samostanu. Nadaljnje gradivo za sestavo kronike navaja tudi Matej Slekovec v Popotniku⁶ v članku: Drobtinice za zgodovino slovenskega šolstva. Tam so omenjeni učitelji (Schulmeister): Janez Hartweich (1525), Miklavž Sobris (1591) in Florijan Dominkuš (1621), po rodu Celovčan. Leta 1666 je zabeležen Martin Pistor, Miklavž Storf 1668, Mihael Winkl 1673, Ljudevit Res 1676–1680, Jakob Prunhueber 1687, Maks Sanz 1691. V XVIII. stoletju (1723) je učiteljeval Franz Grill iz Hartberga.

Za šole, ki so bile ustanovljene v XIX. in XX. stoletju, so zbrani potrebni podatki, ki prikazujejo njihov razvoj.

V šolski kroniki osnovne šole v Škofji Loki beremo, da je iz listin križniškega reda v Ljubljani razvidno, da je že leta 1271 bil v Loki učitelj Volflin (scholasticus), ki je bil redovnik. Župnijska šola je omenjena tudi v XIV. stoletju, ni pa točnih podatkov o šoli ali učiteljih vse do leta 1627, ko je bila ustanovljena trivialna šola, ki jo je sezidal starološki graščak Mihael Papler. Poslopje je bilo l. 1939 last Thalerjeve rodbine in so sedaj v njem stanovanja. Na hiši je vzdana plošča z napisom: »GOT ZV ERN DIESEM VATERLANT VND DESSEN IVGENT ZVR WOLFART« (bogu v čast, tej domovini in njeni mladini v korist).

Ob ustanovitvi je šola imela dva oddelka. Stara šola je postala sčasoma premajhna, tretji razred (oddelek) je moral biti nastanjen v zasebnem posloppju. Iz te zadrege je škofjeloško meščanstvo rešila vdova Marija Spöck, ki je leta

1826 darovala svojo hišo za šolo. Na ta način je prejšnja trivialka imela 3 oddelke in je zato postala glavna šola. V l. 1855 so prezidali to podarjeno poslopje in ga preuredili za šolo s štiri oddelki.

Učitelj Friderik Kramer je priobčil »Nekoliko črtic iz zgodovine škofjeloške deške šole«,⁷ v katerih podrobneje obravnava dobo po l. 1816. Iz poročila izvemo, da je bila ustanovljena glavna šola l. 1825 in da so do l. 1855 imeli pouk na dveh krajih, in sicer dva oddelka v stari in dva v novi šoli. Med učitelji, ki so službovali v Škofji Loki in jih omenjata obe kroniki, je Blaž Navoda učiteljeval 37 let v Loki in se tudi ukvarjal s pesništvom, na kar spominja spomenik Matevžu Kosu, vzdian na zadnji strani starološke cerkve. Za njim je nastopil službo Kramer Jože, ki je 54 let vzgajal loško mladino. Ves pouk se je vršil v tem obdobju v nemškem jeziku, prav tako je bil tudi uradni jezik in vsi spisi le nemški. Prvo letno poročilo, tiskano v slovenskem jeziku, je po šolski kroniki iz leta 1863. Dejansko je takrat izšel v slovenskem jeziku le pregled učencev (Razredba učencev v mestni poglaviti šoli v Loki), medtem ko je vabilo k javni skušnji, ki je bila istočasno za dečke glavne šole in deklice, obiskujoče dekliško industrijsko šolo v Loki, tiskano v nemškem jeziku. Prvo v slovenščini tiskano »Letno poročilo glavne deške šole v Loki« je izšlo šele leta 1866. Slovenske naloge pa so pisali od leta 1881 dalje.

Zasebna dekliška šola v uršulinskem samostanu se je pričela 16. nov. 1782 in je imela 2 oddelka. Obiskovalo jo je 62 učenk. Deklice niso obiskovale glavne šole.

Za XVII. stoletje je več podatkov v knjigi dr. Franca Kosa.⁸ V objavljenih registih je večkrat omenjena šola in učitelj. Na strani 70

Slika 5. Stara šola v Škofji Loki, ki jo je l. 1826 darovala Marija Spöck. Prezidana v letu 1855

(regest št. 100) je žitni račun za leto 1621. Iz njega je razvidno, koliko je prejemal učitelj plače v naturalijah, t. j. pšenice in rži. Iz številke 157 na strani 104—106 je v obračunu dohodkov in izdatkov omenjena šola v zvezi s popravilom »mlina pod šolo«. Regesti št. 247, 258, 346, 350, 610, 611 omenjajo šolo v zvezi z mlinom v letih 1638 do 1756, kar priča, da je ta čas obstajala šola v Loki. V računu bratovščine rožnega venca št. 484 na str. 264 z dne 6. junija 1669 je omenjeno, da je prejemal učitelj iz blagajne te bratovščine letno 6 gld. Prav isto je razvidno iz številke 517 na str. 272 in številke 583 na str. 289, le da je v letu 1727, dne 18. junija, zabeleženo med izdatki 10 gld. za učitelja. Torej je imel za 4 gld. povečane dohodke.

Novější doba je v kroniki obširno obdelana, manjkajo pa podatki za nekdanjo meščansko šolo.

Podatki za šole v Prekmurju od XVI. do XVIII. stoletja so redki in nepopolni.

V Turnišču je bila po podatkih šol. kronike šola ustanovljena istočasno s turniško faro v letu 1303. Takrat je fara obsegala sedanje upravne občine Turnišče, Beltinci, Črenšovci in Polano. Turnišče je bilo v tistih časih nekako kulturno središče in, kakor navajajo stari zapiski, prijetno zatočišče grofov Banfijev. Prvotna šola je stala na istem mestu, kjer stoji še danes, t. j. v neposredni bližini farne cerkve. Bila je to lesena, s slamo krita (cimprana) zgradba. Slika iz leta 1587 kaže farno cerkev, župnišče in tudi šolsko zgradbo (l. 1959 hranjena v župnišču). Zapiski kanoničnih vizitacij iz tistih dob potrjujejo obstoj in delovanje šole. Ta je služila najbrž za vzgojo klerikov. Obiskovali so jo otroci iz šolskih okolišev sedanjih šol: Turnišče, Lipa, Gomilica, Nedeljica, Mala Polana in Vel. Polana. Vseh šolarjev je bilo leta 1778 okoli 50. Nekateri učenci so bili stari tudi dvajset let. Pouk ni bil obvezen, pač pa je bil za takrat drag, ker je bila visoka šolnina v denarju in naturalijah. Prostovoljna šolnina je bila ugotovljena še v prvih letih po 1920 v okolišju vasi Lipa, ki ima sedaj svojo šolo.

V letih 1830 do 1848 je bilo postavljeno novo šolsko poslopje, ki je imelo le eno učilnico. Zaradi pomanjkanja prostorov so 1878 postavili

Slika 4. Nova šola v Škofji Loki, zgrajena l. 1932. Do l. 1953 sta bili v njej gimnazija in osnovna šola

enonadstropno zgradbo, ki še sedaj stoji, to so nekoliko prezidali leta 1939. Prvi znani šolnik je Andrej Hozjan, ki je umrl 1806; njemu je sledil Jožef Nemeti iz Vinice na Hrvaškem. Njegovi potomci so poučevali na šoli vse do l. 1919. Omenjena rodbina se je pomadžarila⁹ in je pustila sledove svojega dela na več rodovih tamkajšnjega prebivalstva. Rodbina Nemeti je nad 100 let delovala v šolski službi v Turnišču.

O tej šoli ima beležke prof. dr. Fran Kovačič v knjigi Slovenska Štajerska in Prekmurje,¹⁰ kjer omenja učitelja Ageca v Turnišču l. 1687. Imel je šolo in stanovanje poleg župnikovega travnika. Za leto 1669 je omenjen v vizitacijskih zapiskih učitelj Matija Goričan.

V Ribnici na Dolenjskem je bila šola že leta 1407. V muzejski zbirki sta kroniki deške in dekliške osnovne šole. Obširnejša je kronika dekliške šole, ki ima prilogo »Zgodovina šole Ribnica«, posneto po zapiskih dekana Antona Skubica. Navajamo le kratek izvleček.

V začetku pojasni kronist nastanek šol za duhovski naraščaj in pravi, da je poleg samostanske šole v Stični (1350) in župniške šole v Kranju konec XIV. in začetek XV. stoletja slovela predvsem šola v Ribnici. To ni bila navadna trivialna šola, temveč latinska šola za izobrazbo duhovskega naraščaja, ki je učence usposabljala za vseučilišče. Ustanovljena je bila vsaj v drugi polovici XIV. stoletja. V ribniško šolo je hodil tudi Burghardt Zink,¹¹ potem ko je dovršil osnovno šolo v mestu Memmingenu na Švabskem. Leta 1407 je prišel v Ribnico in je hodil tu v šolo sedem let, da se je pripravil za vseučilišče. Iz kronike, ki jo je sam spisal in jo hrani avgsburški mestni arhiv, je razvidno, kakšna je bila takratna ribniška šola. Na njej so se šolali številni kasnejši duhovniki. Ribniška šola ni imela namena vzgajati izključno duhovnike, marveč je izobraževala tudi učitelje, ki naj bi bili vsaj kleriki. Tem je potem duhovščina izročala v pouk mladino. Sredi XVII. stoletja so bili v Ribnici že posvetni učitelji, ki so podpisani za oltarjem cerkvice sv. Jurija na Ortneku. Bili so obenem organisti in so hodili tja z duhovnikom, da so vodili petje ob raznih slovesnostih. V les so vdolbena imena: Simon Gradscher, Schulmeister, Anno 1690, Jakob Schmidt, Ludi Magister in Reifnitz, Anno 1732, Bernardus Lozhniker, ludi rector 1740, Franz Ksaver Repesch, ludi rector 1750. Podpisov je še več, so pa nečitljivi.

Zaradi požarov, ki so trikrat uničili trg (1415, 1445, 1778), niso ohranjeni domači arhivi, zato manjkajo podatki za čas do 1780 i za šolo i za faro.

Okrog leta 1790 je postala ribniška trivialka dvooddelna, ker je v tem letu poleg učitelja učil še podučitelj. Prvi učiteljski pomočnik je bil Ivan Klibor, ki je prišel v Ribnico kot krojaški pomočnik iz Prusije. Ker je bil več branj in pisanja, je postal podučitelj. V poročilu dekana Humla iz leta 1814 beremo, da Klibor že 25 let vzgledno opravlja učiteljsko pomočniško službo. Potemtakem je nastopil službo okoli leta 1790.

Slika 5. Stara šola v Ribnici na Dolenjskem, zgrajena 1847

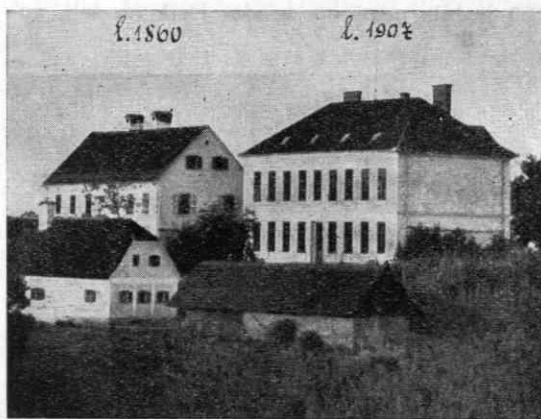
Ribniško šolo je obiskoval tudi naš največji pesnik dr. France Prešeren, vpisan je v zlati knjigi (Buch der Ehre für die Reifnitzer Schule). Kakšen ugled je šola imela, pričajo učenci iz raznih krajev, ki so se tam šolali. Učni jezik je bil nemški. Dekan Humel, ki je skrbel za šolo, je bil »nemško navdahnjen«. Razen poprej omenjenega Klibora je poučeval v času Prešernovega šolanja v Ribnici (1810—1812) še Anton Krömbholz, prav tako Nемец. Ob nedeljah sta v nedeljski šoli poučevala v slovenskem jeziku oba kaplana. Leta 1815 se je dekan pohvalil, da znajo skoro vsi župljani brati, kar bi bilo za takrat nekaj izrednega. Ta trditev je v protislovju s podatki, ki jih je navedel leta 1814 v svojem poročilu. Všolani so bili le tisti kraji, ki niso bili od fare oddaljeni več kakor pol ure. Ribniško šolo bi morale obiskovati 380 otrok, nevšolanih zaradi oddaljenosti je bilo 334 otrok. Izmed všolanih je obiskovalo redno pouk samo 31 dečkov in 15 deklic, torej le 46 otrok, ali 12,1% všolanih, ali pa 6,4% vseh šoloobveznih otrok. Ker je šola bila na glasu kot zelo dobra, jo je v izvenšolski starosti (nad 12 let) obiskovalo še 21 fantov in 3 dekleta, iz nevšolanih krajev 13 učencev, iz tujih okrajev Kranjske, Trsta, Istre in celo Hrvaške pa 33 učencev in 23 učenk. Skupno je obiskovalo pouk 98 učencev in 41 učenk, torej 139 šolarjev, kar je veljalo za čudovit obisk. Učni jezik je bil v prvem razredu »kranjski«, v drugem »kranjski« in nemški. Ta zapisek ni v skladu s poprejšnjim, ko pravi kronist, da je dekan bil »nemško navdahnjen« in da je postavil oba učitelja Nemca. Nadalje vemo, da je šele leta 1829 dovolila dunajska dvorna komisija v trivialnih šolah na Kranjskem poučevanje v kranjskem (= slovenskem) jeziku. Ta odredba se pa na mnogih šolah takrat ni izvrševala zaradi pomanjkanja znanja slovenskega jezika pri učiteljih, ki so bili nemškega rodu. Avstrijska vlada je imela namen vpeljati nemščino kot občevelni jezik po vsej Avstriji, zato so najrajši postavljali učitelje nemške narodnosti tudi v slovenskih krajih, čeprav so zahtevali formalno znanje materinega jezika učencev od učitelja.

Težave so imeli z nezadostnimi šolskimi prostori in ugibali so, kako bi zboljšali stanje. Po mnenju ribniške graščine (1814) naj bi se še

nadalje zadovoljili s starimi prostori. Da bo več prostora za domačine, je graščina predlagala, naj izključijo in zapode domov vse tuje učence kot Kočevarje, Metličane, Postojnce in druge, ki silijo vanjo. Ta predlog je bil odbit in stavljen nov. S pomočjo posebne doklade na meso so mislili dobiti potrebna sredstva za izboljšanje učiteljskih plač. Takratno revščino kaže tudi naročilo učbenikov za leto 1814, ko so naročili nekaj »Lesebuchov« (Nahmenbüchlein) in samo dve računici za vse učence, kajti učili so se vse na pamet, ker niso imeli denarja za nakup knjig. Samostojno šolsko poslopje je Ribnica dobila šele leta 1847. Leta 1878 pa so ločili deško od dekliške šole. Deška je imela štiri, dekliška dva oddelka. Oba zavoda sta se stiskala do leta 1907 v isti zgradbi. To leto so sezidali novo poslopje in vanj preselili deško šolo, medtem ko je dekliška ostala v stari stavbi.

Ustanovitev trivialke v Ribnici se je pripravila že leta 1778 in je leta 1874 bila že potrjena.¹²

V Slovenskih goricah je med najstarejšimi vaškimi šolami šola v Negovi. Dr. Fran Kovačič jo postavlja v leto 1737 (Slovenska Štajerska in Prekmurje, str. 299). V nekem računu gosposčine v Negovi iz l. 1612 pa je omenjen učitelj Adam Škorjanc. Za njim so službovali Planina Matej, Manhart Matej, Raab Simon, Raab Janez-Jurij, Faber Koloman, Vrbnjak Franc, Markovič Simon, Ganster Franc, Domanjko Bernard, Žizek Simon in Bizjak Mihael od l. 1768 do 1783, ki je postal tudi učitelj trivialke v Negovi. Matej Slekovec omenja Kolomana Fabra, ki je bil cerkovnik, organist in učitelj l. 1737. Franc Ganster, ki je omenjen v graščinskih računih, je služboval od l. 1703—1741 pri Beneditku v Slov. goricah, ni pa podatkov, ali je poprej ali kasneje prišel v Negovo. Enooddelčna nemška trivialna šola je bila ustanovljena na temelju Občega šolskega reda (1774) leta 1783, kar je razvidno iz nekega graščinskega poročila (1796). Šolski obisk je bil slab kljub obširnemu šolskemu okolišju. Všolane so bile vasi: Negova, Lokavci, Kunova, Gor. in Sp. Ivanjci. Kronika navaja za leti 1791 in 1792, da so le po 3 učenci redno obiskovali pouk, do l. 1848 pa je obisk narastel na 152 učencev.

Slika 6. Stara in nova šola v Negovi

Prvotno šolsko poslopje je bilo sezidano v l. 1784 do 1786. Razširili so ga, ko so všolali še nove kraje (1860). Leta 1879 je število učencev znašalo 365. Šola je imela do l. 1907 tri oddelke, do 1927 štiri, nato v letih 1927—1935 pet in kasneje šest oddelkov.

V izpisku so po šolski in cerkveni kroniki navedeni v kronološkem redu od l. 1768, ko je pričel poučevati Bizjak Mihael, do leta 1938 vsi učitelji. Mihael Bizjak je služboval od leta 1768 kot »Edituus« (cerkovnik in podučitelj), ter od l. 1783—1789 kot prvi učitelj. Njegov sin Matej, ki je bil rojen 1775, je služboval v Negovi od 1792 do 1795 in od 1797 do 1863, torej zdržemâ celih 66 let in je umrl 26. februarja 1863, star 90 let. V izpisku šolske kronike je navedenih deset življenjepisov nekdanjih učiteljev. Med okupacijo je bil uničen celoten šolski arhiv in je šolsko upraviteljstvo prejelo za razvoj šole potrebne podatke od uprave šolskega muzeja, kateri jih je svoj čas poslalo.

Šola na Ptujski gori je zanimiva po učiteljski rodbini Gigler, ki je po podatkih matične knjige na Ptujski gori dala vrsto učiteljev od l. 1677—1819. Šolska kronika Giglerjev nič ne omenja, temveč prične šele z učiteljem Jožefom Razlagom, ki je tam poučeval l. 1804. Kronika je bila sestavljena l. 1880 po ustnem izročilu ključavničarskega mojstra Kölbetza. Takrat so poučevali v koči poleg sedanje šole (ki je last Martina Šegule) in jo je obiskovalo 5—12 otrok. Učitelj je stanoval v isti koči. Šele Jožef Rozman se je leta 1815 preselil v obrambni stolp, ki je cerkvena lastnina in še sedaj v njem stanuje organist. Šolsko poslopje (sedanja stara šola) so zgradili l. 1832. Učencev je imela šola ta čas 38. Ko je leta 1870 bila organizirana enooddelčna šola in ni učitelj več opravljal cerkveniške službe, se je moral izseliti iz stanovanja v obrambnem stolpu. Matija Zadravec, ki je takrat služboval, je bil sam posestnik na Gori in prejemal od občine 60—70 gld. kot odškodnino za stanarino. Šolski obisk je bil od l. 1869 obvezen, vendar je preteklo polnih 8 let, da so starši pričeli v redu pošiljati otroke v šolo. Leta 1881 je bila šola razširjena v dvoooddelčno. Sedanje šolsko poslopje je zgrajeno v letih 1899—1900. Do l. 1885 je bila nemščina uradni jezik na šoli, po-

novno jo je uvedel šolski upravitelj v l. 1909/10. Učni jezik je bil slovenski, pač pa so nemščino poučevali kot predmet od² do 6 ur na teden.

Matej Slekovec je v cerkvenem arhivu našel podatke o prvih učiteljih Giglerjih.¹⁵ Jakob Gigler je že l. 1677 in 1678 bil ludi magister in župan. Njegov sin Mihael Gigler je bil na Gori najiminenitnejša oseba in je umrl l. 1728. Sledil mu je kot učitelj sin Gabrijel-Marija najbrže v letih 1740—1764, Filip Gigler, sin Gabrijela, je služboval najprej na Hajdini in se je 1786 preselil na Ptujsko goro. Za njim je učil Janez Glažar, nato Jožef Domanjko in l. 1802 Lovro (ne Jože kakor v šol. kroniki) Razlag. Novembra 1814 je prišel na šolo sin Filipa, Franc Gigler za učitelja in cerkovnika in je tam ostal do l. 1819. Menda ni primera v Sloveniji, da bi učiteljevali na eni sami šoli potomci ene rodbine polnih 150 let.

Osnovna šola v Šentilju v Slov. goricah je povezana z jareninsko po učitelju Ignaciju Rauniggerju in Zinauerju, ki naj bi zamenjala učiteljski mesti, kajti Zinauer, ki ni znal slovenski, naj bi šel v Šentilj, kjer ljudje nemški znajo, a Raunigger naj bi šel v Št. Jakob v Slov. goricah. Trivialka v Šentilju je bila ustanovljena 1787 in nameščena v poslopju današnje mežnarije. To poslopje je starejše in je stalo, preden so ustanovili šolo. Uporabljal ga je razen cerkovnika tudi jareninski župnik, kadar je prišel v Šentilj. Leta 1869 so zidali novo šolsko poslopje, ki so ga že 1882 morali razširiti. Nemška šulferajnska enorazrednica je bila ustanovljena v tem obmejnem predelu že leta 1889; pravico javnosti pa je dobila l. 1901.

Med šole na Primorskem, ki so bile ustanovljene v jožefinski dobi, spada Kobarid, kjer so leta 1785 ustanovili trivialko (K. K. Trivialschule). Šola ni imela svojega poslopja in je učitelj poučeval v različnih zasebnih hišah. Podatki o prvih učiteljih manjkajo vse do l. 1821. Prvi znani učitelj je Gašper Jug, ki je služboval od 1821 do 1837. V šolski kroniki so za njim navedeni vsi učitelji do l. 1881. Zaradi naraščajočega števila učencev je bila šola razširjena v štiri oddelčno 1882. V Kobaridu je bila tudi pripravljena za srednjo šolo do l. 1909. Vojna med Avstrijo in Italijo je prekinila pouk 20. maja 1915. Italijanske čete so takoj prvi dan zasedle Kobarid in ostale tam do oktobra 1917, ko so se umaknile po porazu. Po italijanski okupaciji Primorske 1918 je s šolskim letom 1923 bila vplejana italijanščina najprej kot predmet po 5 ur tedensko. Poučeval je Italijan. Po letu 1926 je bil slovenski pouk prepovedan in leta 1931 premeščena zadnja slovenska učiteljica v Italijo. Na mesto slovenskih učiteljev so prišli tja italijanski, ki so ostali tam do kapitulacije Italije 1943, ko so nastopili službo zopet slovenski. Po končni osvoboditvi v letu 1945 je roditeljski svet imenoval stalne učitelje. Pod zavezniško šolsko upravo je bila šola do septembra 1947. Pouk se je vršil v slovenskem jeziku od l. 1943 dalje.

Ob zaključku naj navedemo, da so za neka-Prvi tak opis sta sestavila učitelja Tomšič in o njihovi ustanovitvi in iz krajevne zgodovine.

Slika 7. Stara šola v Šentilju v Slov. goricah iz l. 1787. V njej je bil pouk do l. 1869

(Učitelja Tomšič in Ivanc za politični okraj Kovečje 1887; več avtorjev za postojnski politični okraj 1889; Vojteh Ribnikar za logaški okraj 1889.) Zgodovina šol je prikazana tudi v delu učitelja Rajka Vrečarja: Savinjska dolina, ki je izšlo v Zalcu l. 1950 in je v njem opisanih 18 šol.

Slovinci nimamo sistematično zbranega dokumentarnega gradiva o razvoju šolstva, kakor ga imajo n. pr. Hrvati, temveč je raztreseno v številnih razpravah in študijah, priobčenih v revijah, zbornikih in raznih zgodovinskih opisih krajev ter v šolskih letnih poročilih. Šolskim kronikam naj bi dodali zaradi boljšega pregleda bibliografijo člankov, razprav in poročil, ki bi obsegala gradivo za zgodovino šole.

Že ponovni pregled šolskih arhivov najstarejših šol se izplača, ker še ni izčrpano in zabeleženo vse gradivo, ki je važno za zgodovino šolstva in vzgoje. Na šolskih podstrešjih in tudi v kletah so ponekod še stari zapiski, zvezki, katalogi, učbeniki in stara učila (računala, stavnice, slike itd.). Stare učiteljske rodbine hranijo razne podatke, prav tako leže stari spisi, ki pridejo v poštev za lokalno šolsko zgodovino, pri nekdanjih krajevnih šolskih nadzornikih (šolski ogleda). Če bi šolska upraviteljstva v celoti upoštevala navodila in prošnjo muzejskega vodstva leta 1958, bi imeli danes mnogo več ohranjenega, kakor je, zato bi bilo prav, da bi vsi, ki imajo namen in voljo dopolnjevati šolske kronike, zbirali gradivo po navedenih smernicah in pri tem tudi upoštevali nasvete za sestavo kronik v članku Vilka Menarda »Kako naj pišemo šolske kronike«¹⁴ in o svojem delu obvestili Slovenski šolski muzej v Ljubljani.

France Ostanek

OPOMBE

1. Sodobna pedagogika. L. III. štev. 1-2: France Ostanek: Nastanek in razvoj slovenskega šolskega muzeja, str. 21-50. — 2. Dr. Vlado Schmidt: Pedagoško delo protestantov na Slovenskem v XVI. stoletju. Ljubljana. 1952, str. 224 v zbirki: Pedagoški tisk zv. 6. str. 10-24. — 3. Dr. Josip Gruden: Šola pri sv. Nikolaju in ljubljansko nižje šolstvo po reformacijski dobi. Poseben odtis iz Carniole, 1915, zv. 1. 2. str. 10, 19-21. — 4. Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-Haupt- und Trivialschulen in sämtlichen Kaiserl. Königl. Erbländern. Wien 1774. Str. 24-32. — 5. Dr. Albert Muchar: Geschichte des Herzogtums Steiermark. 215. IV. Graz. 1848. Na str. 77 in zv. V. na str. 355. — 6. Popotnik. L. VIII. 1887. Matej Slekovec: Drobtinice za zgodovino slov. šolstva, str. 9-10. — 7. Letno poročilo četverorazredne deške ljudske šole v Škofji Loki 1890/91. Friderik Kramer: Nekolito črtic iz zgodovine škofjeloške deške šole. Str. 3-7. — 8. Dr. Franc Kos: Doneski k zgodovini Škofje Loke in njenega okraja. Matica Slovenska. Ljubljana. 1894, str. 396. Na str. 362. — 9. Mladi Prekmurec. L. II. 1937/58. štev. 5-6. Miroslav Kokolj: Kako so nekoč potujčevali mlade Prekmurce, str. 81. — 10. Dr. Fran Kovačič: Slovenska Štajerska in Prekmurje, zgodovinski opis. Matica Slovenska. Ljubljana. 1926. str. 421. Na str. 300-301. — 11. Mittheilungen des Musealvereines für Krain, 1900. Iv. Vrhovec: Der schwäbische Chronist Burghard Zing und die interessante Schule zu Reifnitz in Unterkrain. Str. 1-16. — 12. Mittheilungen der historischen Ver. f. Krain, 1860. str. Über den Zustand der Unterrichts-Anstalten in Krain. Franz Wilde. Str. 65-72. Na str. 71 DAS (Drž. arhiv Slovenije) Publica politica T. Nom. 4. Vol. 3. — 13. Popotnik l. 1887. Matej Slekovec, glej str. 87-88. — 14. Menard Vilko: Kako naj pišemo šolske kronike, Kongres pedagoških delavcev na Bledu II. Pedagoški tisk zv. 5. Na str. 65-75.

ZELEZARNA GRADAC V BELI KRAJINI

POLOZAJ ZELEZARSTVA SREDI PRETEKLEGA STOLETJA

Sredi preteklega stoletja je gradnja železnic močno dvignila uporabo železa. Vzporedno z železnicami so se naglo razvijale livarne in strojne industrije, ki so v svojih obratih potrebovale vedno večje količine livarskega in kovnega železa ter jekla. Močno je naraščala tudi predelava železa v obrti, poraba železa v gradbeništvu in prometu, pa tudi v kmečkem gospodarstvu. Izreden porast potrošnje je nujno zahteval, da se poveča proizvodnja železa.

Povpraševanje in dobre cene so vzbudile interes podjetnikov za gradnjo novih železarn. Koncesije je podeljevala izključno dunajska dvorna komora. Toda ta je s svojim dolgotrajnim postopkom ovirala snovanje novih fužin. Proti vsaki prošnji za koncesijo nove železarne je bilo nešteto ugovorov in pomislekov, češ da bo ogrožala obstoj bližnjih fužin, da bodo ostale brez rud ter da bodo zaradi kuhanja oglja za plavže preveč trpeli gozdovi, da ni kvalificiranih mojstrov in podobno. Tako so obravnavali zadevo po cela leta, preden je prišlo do končne rešitve, ki je bila mnogokrat odklonilna. Pojmljivo je, da se obstoječe fužine pod takimi pogoji niso trudile izpopolniti svoje naprave in izkoristiti pridobitve tehnike.

Marčna revolucija l. 1848 je likvidirala tudi ta nevdržni sistem industrijske politike in oviranja podjetnosti. Proglasila je načelo svobodne izbire poklica, obrtne dejavnosti in svobodne tekme v proizvodnji. Gospodarski liberalizem in kapitalizem sta dobila s tem polno svobodo razmaha. Posledice so se kmalu pokazale. Inicijativa v gospodarstvu je začela prehajati na velika bančna podjetja, pri katerih se je zbiral velekapital za gradnjo železnic in za snovanje industrijskih podjetij.

Povpraševanje po železu je ustvarilo ugodno konjunkturo in dalo pobudo, da so podjetniki začeli iskati nove kraje za postavitev železarn in livarn. Na Dolenjskem je tedaj že pol stoletja obratovala slovita železarna in livarna kneza Auersperga na Dvoru pri Žužemberku, ki je predelovala in talila rudo iz vse Dolenjske. Pri iskanju novih baz za industrijsko dejavnost so začeli tudi na Dolenjskem iskati primernih krajev za nove fužine. Vedeli so, da so na Dolenjskem sledovi železne rude in da je bilo že v prejšnjih stoletjih mnogo železarn (n. pr. v Pasjeku pod Polšnikom, v Završniku pri Litiji, pri Žibniku v bližini Radeč, v Zagradcu ob Krki in v Čabru na kranjsko-hrvaški meji). Znano je bilo tudi, da ima Dolenjska veliko neizkoriščenih gozdov. Dva glavna pogoja sta bila s tem dana. Med industriji iz severnih alpskih pokrajin, ki so se pričeli zanimati za Dolenjsko, sta bila vitez Franc pl. Friedau, ki je imel v Donawitzu na Gornjem Štajerskem svojo železarno, ter stari industrijski rod grafa Larisch-Mönicha, ki je slovel po svojih bogatih izkušnjah v železarstvu. Franc pl. Frie-